

प्रकरण पाचवे
संशोधनाचा सारांश,
निष्कर्ष व शिफारशी

प्रकरण पाचवे

संशोधनाचा सारांश, निष्कर्ष व शिफारशी

- ५.१ प्रस्तावना
- ५.२ संशोधनाचा सारांश
- ५.३ निष्कर्ष
- ५.४ शिफारशी
- ५.५ पुढील संशोधनासाठी विषय

प्रकरण पाचवे

संशोधनाचा सारांश, निष्कर्ष व शिफारशी

५.१ प्रस्तावना

प्रकरण १ ते ३ मध्ये कनिष्ठ महाविद्यालयातील मुलींच्या शिक्षणाच्या समस्याचा आढावा घेतला आहे. वरील प्रकरणे तात्विक स्वरूपाची आहेत. प्रकरण ४ मध्ये प्राचार्य, प्राध्यापक व विद्यार्थीनी यांच्या प्रतिसादातून आणि कनिष्ठ महाविद्यालयांना दिलेल्या भेटी व निरीक्षणाद्वारे मिळालेल्या माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन केले आहे. यावरून शिफारशी दिलेल्या आहेत.

५.२ संशोधनाचा सारांश

प्रस्तुत संशोधनाचा सारांश प्रकरणानुसार दिलेला आहे.

प्रकरण १ ले

यामध्ये प्रस्तुत संशोधनाची पार्श्वभूमी देऊन संशोधनाची निवड कशी केली, संशोधनाची उद्दिष्टे कोणती? संशोधनाची गरज काय? व त्याचे महत्त्व कोणते ही माहिती दिली आहे. तसेच प्रकरणाचे नियोजन केले आहे.

प्रकरण २ रे

यामध्ये प्रस्तुत संशोधनासाठी विविध संदर्भ ग्रंथाचा अभ्यास करून आवश्यक ती माहिती मिळविण्यात आली. तसेच संबंधीत संशोधनाचा अभ्यास करण्यात आला त्यातून सदर संशोधनास उद्दिष्टे कार्यपध्दती ठरविणेसाठी उपयोग झाला. तसेच संशोधन विषयाची पुनरावृत्ती टाळण्यात आली.

प्रकरण ३ रे

या प्रकरणामध्ये संशोधनाची पध्दती, नमुना, निवड, संशोधनाची साधने इ. माहिती दिली आहे.

★ ★ संशोधन पध्दती

संशोधनाच्या तीन प्रमुख पध्दतीची माहिती देऊन सर्वेक्षण पध्दतीची सविस्तर माहिती देण्यात आलेली आहे.

★ ★ निवड

यामध्ये नमुना निवडीचे महत्त्व सांगून निवड कशी केली याबद्दल माहिती दिली आहे.

★ ★ संशोधनाची साधने

संशोधनाच्या विविध साधनांचा उपयोग करून प्रस्तूत संशोधनासाठी खालीलप्रमाणे साधन वापरली आहे.

- १) प्रश्नावली :- प्राचार्य व प्राध्यापकांसाठी प्रश्नावली तयार केली.
- २) मुलाखत :- विद्यार्थिनीच्या मुलाखती घेतल्या.
- ३) भेटी व निरीक्षण :- प्रत्यक्ष कनिष्ठ महाविद्यालयास भेट देऊन तेथील सद्यस्थितीची माहिती भौतिक व मानवी घटकासंदर्भात संकलित केली.

प्रकरण ४ थे

या प्रकरणामध्ये खालील महाविद्यालयातील माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन

४.१ प्रस्तावना

४.२ प्राचार्यांच्या प्रश्नावलीच्या सहाय्याने मिळालेल्या माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन

- क) प्राचार्यांची वैयक्तिक माहिती.
- ख) कनिष्ठ महाविद्यालयांची सर्वसामान्य माहिती.
- ग) महाविद्यालयातील भौतिक सुविधाविषयक माहिती.
- घ) मुलींच्या शिक्षणाविषयी सामाजिक दृष्टकोनाची माहिती.

- च) मुलींच्या आर्थिक समस्याविषयी माहिती.
- छ) मुलींच्या समायोजनाविषयी माहिती.
- ज) मुलींच्या शिक्षणातील समस्याविषयीची माहिती.

४.३ प्राध्यापकांच्या प्रश्नावलीच्या सहाय्याने मिळालेल्या माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन

- क) प्राध्यापकांची वैयक्तिक माहिती.
- ख) विद्यार्थीनींच्या वैयक्तिक शैक्षणिक व सामाजिक समस्यांविषयी माहिती.
- ग) सहशिक्षणाविषयी माहिती.
- घ) मुलींच्या शैक्षणिक व सामाजिक उन्नतीसाठी शासनाच्या प्रयत्नाविषयी माहिती.

४.४ विद्यार्थीनींच्या मुलाखतीद्वारे मिळालेल्या माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन.

४.५ भेटी व निरीक्षणाद्वारे मिळालेल्या माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन

४.६ समारोप

५.३ निष्कर्ष

क) प्राचार्य प्राध्यापकांच्या सर्वसामान्य माहिती विषयी निष्कर्ष

- १) बार्शी तालुक्यातील कनिष्ठ महाविद्यालयातील प्रतिसादक प्राचार्यांमध्ये पदव्युत्तर प्रशिक्षित प्राचार्य प्रमाण १३.३३ टक्के होते तर पदवीधर प्रशिक्षित प्राचार्यांचे ७३.३३ टक्के होते. अप्रशिक्षित पदव्युत्तर पदवीधारक प्राचार्यांचे प्रमाण १३.३३ टक्के होते. यावरून कनिष्ठ महाविद्यालयाचे प्राचार्य पदव्युत्तर शिक्षण घेतलेले प्रशिक्षित असणे आवश्यक होत. पण १२ कनिष्ठ महाविद्यालये माध्यमिक शाळांशी संलग्न असल्याने तेथील प्राचार्य आवश्यक ती पात्रता धारण न करणारे पदवीधर प्रशिक्षित होते. त्यांच्या अधिकाराखाली काम

करणारे प्राध्यापक जास्त पात्रतेचे होत. त्याचा परिणाम त्यांच्या प्रशासनावर होतो ही बाब बार्शी तालुक्याच्या कनिष्ठ महाविद्यालयाच्या प्रशासनाची कमतरता व्यक्त करते.

- २) बार्शी तालुक्यातील कनिष्ठ महाविद्यालयाचे प्राचार्य हे १० वर्षपेक्षा जास्त काळ प्राचार्य असणारे होते. परंतु प्राध्यापक म्हणून अध्यापन असणारे एकही प्राचार्य नव्हते. कारण माध्यमिकशी संलग्न असणाऱ्या महाविद्यालयातील प्राचार्यांना माध्यमिकचा अनुभव होता. तर वरिष्ठांशी संलग्न असणाऱ्या कनिष्ठ महाविद्यालयातील प्राचार्यांना वरिष्ठ महाविद्यालयातील अध्यापनाचा अनुभव होता.
- ३) सर्वच कनिष्ठ महाविद्यालयातील प्राध्यापक उच्च शिक्षित व अनुभवी होते. सर्वसाधारणपणे बहुतांश प्राध्यापक एम.ए. बी.एड. होते कारण बार्शी तालुक्यामध्ये सर्वाच अधिक कला शाखेचीच कनिष्ठ महाविद्यालये होती. वाणिज्य व विज्ञान शाखांची संख्या कमी होती.

ख) कनिष्ठ महाविद्यालयाच्या सर्वसामान्य माहितीविषयी निष्कर्ष

- १) बार्शी तालुक्यातील १५ कनिष्ठ महाविद्यालयांपैकी १२ (८० टक्के) महाविद्यालये माध्यमिक विद्यालयांशी जोडलेली होती. तर ३ (२० टक्के) वरिष्ठ महाविद्यालयांशी संलग्न होती.

यावरून बार्शी तालुक्यातील जास्तीत जास्त कनिष्ठ महाविद्यालये ही माध्यमिक शाळांशी संलग्न होती. प्राचार्य प्राध्यापकांच्या म्हणण्यानुसार वरिष्ठ महाविद्यालयाला कनिष्ठ महाविद्यालये जोडणे जास्त हितकारक होते.

- २) कनिष्ठ महाविद्यालये माध्यमिकशी जोडलेली असता शिस्त राखता येणे, वैयक्तिक मार्गदर्शन करणे, कनिष्ठ महाविद्यालयांच्या प्राध्यापकांचा अध्यापनात फायदा होणे इ. फायदे होतात. परंतु

कनिष्ठ महाविद्यालये माध्यमिकशी संलग्न असल्याने फायदयापेक्षा जास्त तोटेच निदर्शनास येतात. त्यामुळे कनिष्ठ महाविद्यालये माध्यमिकशी जोडली असणे फायदेशीर नव्हती तर ती वरिष्ठ महाविद्यालयांशी जोडलेली जास्त फायदयाचे असे बहुसंख्य प्राचार्य, प्राध्यापकांच्या म्हणण्यानुसार दिसून आले.

- ३) बार्शी तालुक्यामधील १५ कनिष्ठ महाविद्यालयापैकी ९ (६० टक्के) महाविद्यालयामध्ये कला शाख होती व एका महाविद्यालयामध्ये (०.६ टक्के) महाविद्यालयामध्ये कला व वाणिज्य शाखा होती. तर ५ (३३.३३ टक्के) महाविद्यालयामध्ये कला व विज्ञान शाख होती. यावरून बार्शी तालुक्यामध्ये वाणिज्य व विज्ञान शाखांची महाविद्यालयांतील संख्या खुपच कमी होती तर कला शाखांची कनिष्ठ महाविद्यालये बहुसंख्य होती.
- ४) बार्शी तालुक्यातील बहुतांश कनिष्ठ महाविद्यालये म्हणजे १५ महाविद्यालयापैकी १२ (८० टक्के) महाविद्यालये ही माध्यमिकशी जोडलेली होती. तर ३ (२० टक्के) वरिष्ठ महाविद्यालयांशी संलग्न होती. त्यामुळे कनिष्ठ महाविद्यालयातील प्राध्यापकांना माध्यमिकच्या तासिका घ्याव्या लागत होत्या. यावरून माध्यमिकशी कनिष्ठ महाविद्यालये जोडलेली असणे तितकेसे प्राध्यापकांना फायदेशीर नव्हते.
- ५) कनिष्ठ महाविद्यालयांच्या १५ महाविद्यालयापैकी १३ (८६.६६ टक्के) कनिष्ठ महाविद्यालये अनुदानित व २ (१३.३३ टक्के) विनाअनुदानित होती. यावरून अनुदानित महाविद्यालयांची संख्या जास्त होती.

- ६) बार्शी तालुक्यातील कनिष्ठ महाविद्यालयामध्ये आवश्यक तेवढी विद्यार्थिनींची उपस्थिती सर्वच कनिष्ठ महाविद्यालयामध्ये आढळली नाही कारण समाजाला व पालकांना स्त्री शिक्षणाचे महत्त्व तितके वाटत नव्हते असे प्राचार्य व प्राध्यापकांच्या अनुक्रमे १३ (८६.६६ टक्के), १५ (८३.३३ टक्के) इतका प्रतिसाद होता. त्यामुळे मुलींच्या शिक्षणाच्या दृष्टीने ग्रामीण परिसरात उपस्थिती समाधानकारक नव्हती.
- ७) प्राचार्यांच्या माहितीवरून व प्रत्यक्ष पाहणीवरून बहुतांश मुलींची उपस्थिती समाधानकारक होती. यावरून शहरी भागांच्या पालक मुलींच्या शिक्षणाविषयी जागरूक होते आणि पालक व विद्यार्थिनी दोघांचाही शिक्षणाविषयी सकारात्मक दृष्टीकोन होता.
- ग) कनिष्ठ महाविद्यालयातील भौतिक सुविधा विषयक माहितीचे निष्कर्ष
- १) सर्वच कनिष्ठ महाविद्यालयातील वर्ग तुकड्या मुलां मुलींच्या एकत्र होत्या यावरून असे दिसून आले की, मुलांमलींना सहशिक्षण मिळत होते. ही एक प्रकारे चांगली गोष्ट होती. मुलांमुलींच्या समायोजनाच्या दृष्टीने ही गोष्ट चांगली होती.
- २) मुलींसाठी स्वतंत्र खोलीची (लेडिज रुम) सोय बार्शी तालुक्यातील ६(४० टक्के) कनिष्ठ महाविद्यालयात सोय होती. तर ९ (६० टक्के) महाविद्यालयात सोय नव्हती. ही गोष्ट मुलींसाठी गैरसोईची होती.
- ३) बार्शी तालुक्यातील कनिष्ठ महाविद्यालयामध्ये अभ्यासिकेची सोय होती असे सांगण्यात आले असले तरी फक्त ४ कनिष्ठ महाविद्यालयामध्येच अभ्यासिकेची सोय होती बाकीच्या ७ कनिष्ठ महाविद्यालयामध्ये वर्ग, खोल्या, प्रयोगशाळा यामध्ये सोय केली जात

होती. तर चार कनिष्ठ महाविद्यालयामध्ये अभ्यासिकेची स्वतंत्र सोय नव्हती. ही स्थिती मुलींच्या शिक्षणाच्या दृष्टीने योग्य नव्हती.

- ४) बार्शी तालुक्यातील कनिष्ठ महाविद्यालयामध्ये १५ पैकी १५ म्हणजे १०० टक्के पिण्याच्या पाण्याची सोय होती. यावरून असा निष्कर्ष निघतो की, विद्यार्थिनींच्या आवश्यक गरजांची पूर्तता करण्याचा महाविद्यालय प्रयत्न करते.
- ५) बार्शी तालुक्यातील १५ (१०० टक्के) ही महाविद्यालयामध्ये सायकल स्टॅंडची सोय होती.
- घ) मुलींच्या शिक्षणाविषयी सामाजिक दृष्टीकोनासंबंधी माहिती विषयक निष्कर्ष
- १) एकुण १५ कनिष्ठ महाविद्यालयांपैकी बहुतांश १४ (९३.३३ टक्के) महाविद्यालयातील विद्यार्थिनींचे पालक शैक्षणिक प्रगतीबाबत विद्यार्थिनींची चौकशी करतात यावरून असा निष्कर्ष निघतो की, बरेचसे पालक जे शहरी आहेत किंवा ग्रामिण भागातील असून सुशिक्षित आहेत अशा पालकांना मुलींच्या शिक्षणाविषयी जागरुकता आहे.
- च) मुलींच्या समायोजनाच्या विषयीच्या माहितीबाबत निष्कर्ष
- १) सहशिक्षणाविषयीचे मत जाणले असता १५ (१०० टक्के) प्राचार्य व १८ प्राध्यापकांना सहशिक्षण असावे असे वाटते.
- २) मुलींच्या शिक्षणास प्रोत्साहन देण्यासाठी स्त्री शिक्षिकांच्या प्राधान्याला महत्त्व द्यावे असे सर्वच प्राचार्यांना व प्राध्यापकांना वाटते.
- ३) समाजाच्या दृष्टीने अजुनही मुलींच्या गौणत्वाला प्राधान्य आहे असे दिसून येते कारण जवळ जवळ १३ (८६.६६ टक्के) प्राचार्य व १८

- (१०० टक्के) प्राध्यापक यांच्यामते मुलींना संसारापयोगीच अभ्यासक्रम राबवावा असे सुचविले.
- ४) १५ महाविद्यालयाकडून मार्गदर्शनपर व्याख्याने व प्रसिद्ध व्यक्तीमहत्त्वाच्या व्यक्तींच्या भेटींचा फायदा व्यावसायिकतेचे ज्ञान देण्यासाठी प्रत्येक महाविद्यालयाकडून उठविला जातो.
- ५) मुलींच्या व्यावसायिक क्षेत्र निवडीसाठी सर्वच महाविद्यालयाचे प्राचार्य व प्राध्यापक जागरुक होते.
- ६) मिळालेल्या माहितीवरून १५ कनिष्ठ महाविद्यालयामध्ये संगणक प्रशिक्षण दिले जात होते. परंतु मुलींच्या मुलाखतीवरून फक्त ५ (३३.३३ टक्के) महाविद्यालयात संगणक प्रशिक्षण दिले जात होते.
- ७) सर्वच १५ महाविद्यालयामध्ये मुलींच्या सृजनशिलतेला वाव मिळणारा अभ्यासक्रम राबविला जातो.
- ८) सर्वच १५ महाविद्यालयामध्ये सांस्कृतिक कार्यक्रमाचे उपक्रम राबविले जात होते.
- ९) सर्वच १५ महाविद्यालयातील मुली कमी अधिक प्रमाणात सांस्कृतिक कार्यक्रमात भाग घेतात.
- १०) १५ कनिष्ठ महाविद्यालयात मुलींच्या व्यावसायिकतेला पोषक अभ्यासक्रम राबविला जातो.
- ११) इ. १० वी व इ. १२ वी नंतरच्या व्यावसायिक प्रशिक्षणाची माहिती सर्व महाविद्यालयातून दिली जाते असे प्राध्यापक व प्राचार्यांचे म्हणणे होते. परंतु विद्यार्थिनींच्या मुलाखती वरून फक्त ३ (२० टक्के) महाविद्यालयामध्ये व्यावसायिक प्रशिक्षणाची माहिती दिली जाते.
- १२) सर्वच महाविद्यालयामध्ये मुलींच्या व्यावसायिकतेला पोषक अभ्यासक्रम आहेत.

- छ) मुलींच्या शैक्षणिक समस्या व सामाजिक समस्यांच्या माहितीवरून निष्कर्ष
- १) प्राप्त माहितीनुसार बहुतांश पालक मुलींना परगावी शिक्षणासाठी पाठविण्यास विरोध करतात.
  - २) प्राप्त माहितीनुसार महाविद्यालयीन वातावरण चांगले असल्याचा निष्कर्ष निघता कारण ४० पैकी ३० (७५ टक्के) मुली वातावरण चांगले असल्याचे सांगत होत्या.
  - ३) विद्यार्थिनींना महाविद्यालयाकडून योग्य प्रमाणात सोयी सवलती दिल्या जाता असे ७५ टक्के प्राध्यापक व प्राचार्य जरी म्हणत असले तरी प्रत्यक्ष मुलाखतीवरून ३० (७५ टक्के) मुलींच्या मते योग्य प्रमाणात सवलती दिल्या जात नाहीत असा निष्कर्ष निघतो.
  - ४) मुलींच्या विकासासाठी थोड्या फार प्रामाणावर महाविद्यालयाकडून प्रयत्न केले जातात असा निष्कर्ष संकलीत माहितीवरून निघतो.
  - ५) कनिष्ठ महाविद्यालयातील ३० (६० टक्के) मुलींच्या मतानुसार व सर्वच (१०० टक्के) प्राचार्य व प्राध्यापक यांच्यामते मुलामुलींचे सहसंबंध मैत्रीपूर्ण आहेत. यावरून असा निष्कर्ष निघतो की, सर्वच कनिष्ठ महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांमध्ये शिस्त असल्याचे सूचित होते.
  - ६) संकलित माहितीनुसार ४० पैकी २० (५० टक्के) मुलींना महाविद्यालयातील मुलांकडून त्रास होता. यावरून असे लक्षात येते की, महाविद्यालयामध्ये जी कनिष्ठ महाविद्यालये वरीष्ठ महाविद्यालयांना जोडलेली आहेत त्यातील विद्यार्थ्यांमध्ये टवाळखोर व बंडखोर मुलांचे प्रमाण बरेच आहे.
  - ७) संकलित माहितीवरून ५ (१२.५० टक्के) विद्यार्थिनींना शैक्षणिक बाबतीत प्राध्यापकाकडून त्रास होतो.

- ८) ग्रामीण परिसरातील कनिष्ठ महाविद्यालयामध्ये जवळ जवळ ६० टक्के मुलींच्या पालकांचा त्यांच्या इ. १२ वी नंतरच्या शिक्षणास विरोध असतो. यावरून अजुनही ग्रामीण पालकांचा मुलींच्या शिक्षणाविषयीचा दृष्टीकोन नकारात्मक आहे.
- ९) संकलित माहितीनुसार बऱ्याच १४ (३५ टक्के) मुलींना एकतर्फी प्रेमप्रकरणांचा त्रास होतो.
- १०) ग्रामीण भागातील पालक मुलींच्या शिक्षणापेक्षा लग्नाला महत्त्व देतात असे दिसून आले कारण ४० (१०० टक्के) मुलींचे असे मत होते.
- ज) मुलींच्या आर्थिक समस्याविषयीच्या माहितीचे निष्कर्ष
- १) मुलींच्या अनुपस्थितीचे आर्थिक दूर्बलता हे कारण होते असे ६ (४० टक्के) प्राचार्य व ८ (५० टक्के) प्राध्यापकांचे मत होत. यावरून असा निष्कर्ष निघतो की, मुलींना कुटुंबात जरी दुय्यम स्थान असले तरी मुलींचा उदरनिर्वाहासाठी उपयोग करून घेतला जात होताच.
- २) आर्थिक स्थिती कमकुवत असलेल्या विद्यार्थिनींच्या विकासासाठी बहुसंख्य प्राचार्य व प्राध्यापक अनुक्रमे १४ (९३.३३ टक्के), १८ (१०० टक्के) जरी मदत केली जाते असे सांगत असले तरी प्रत्यक्ष पाहणी व मुलींच्या मुलाखतीनुसार खुपच कमी व जागरूकता असल्याचे दिसून आले.
- ३) १०० टक्के प्राचार्य व प्राध्यापक जरी आर्थिक व शैक्षणिक सवलती दिल्या जातात असे म्हणत असले तरी प्रत्यक्षात या सवलतीचे प्रमाण फारच कमी आहे.
- ४) विद्यार्थिनींच्या आरोग्यविषयी व महाविद्यालयात येण्याजाण्याच्या सोयीविषयी ही प्रयत्न केले जातात असे ९० टक्के प्राचार्य व प्राध्यापक सांगत असले तरी प्रत्यक्ष भेटीवरून व मुलाखती वरून

फारच कमी म्हणजे फक्त ३ (२० टक्के) महाविद्यालयात या सोयीची जागरूकता जाणवली. यावरून असा निष्कर्ष निघता की, मुलींच्या बऱ्याचशा शैक्षणिक वैयक्तिक व सामाजिक समस्या भेडसावतात.

५.४ शिफारशी

क) प्राचार्यांविषयी शिफारशी

- १) कनिष्ठ महाविद्यालयाच्या प्राचार्यांनी कनिष्ठ महाविद्यालयातील वर्गाचे आपल्या पदवीच्या विषयानुरूप अध्यापन करावे कनिष्ठ महाविद्यालयाचे प्राचार्य पदव्युत्तर शैक्षणिक पात्र व व्यावसायिक पात्रताधार असावेत. त्यांच्या अधिकाराखाली काम करणाऱ्या प्राध्यापकांच्या शैक्षणिक पात्रता इतकी तरी त्यांची शैक्षणिक पात्रता असावी. त्याशिवाय ते प्राध्यापकांना मार्गदर्शन करू शकणार नाहीत.
- २) कनिष्ठ महाविद्यालयाच्या प्राचार्यपदी नेमणुक होणाऱ्या व्यक्तींना प्राध्यापक म्हणून किमान १० वर्षांचा कनिष्ठ महाविद्यालयातील अध्यापन अनुभव असावा.

ख) कनिष्ठ महाविद्यालयाच्या सर्वसामान्य माहितीविषयी शिफारशी

- १) सर्वच कनिष्ठ महाविद्यालयांना स्वतंत्र इमारती असाव्यात.
- २) इमारतीमध्ये मुलींच्या खोलीची व स्वच्छतागृहाची प्रत्येक महाविद्यालयाच्या इमारतीमध्ये सोय असावी.
- ३) कन्या कनिष्ठ महाविद्यालयाचे प्रमाण वाढविण्यात यावे.
- ४) सर्वच कनिष्ठ महाविद्यालये वरीष्ठ महाविद्यालयांशी जोडली जावीत.
- ५) बार्शी तालुक्यातील वाणिज्य व विज्ञान शाखांच्या कनिष्ठ महाविद्यालयांची संख्या वाढवावी.

- ६) २ (१३.३३ टक्के) कनिष्ठ महाविद्यालये विनाअनुदानीत होती त्यांनाही मिळावे.
- ७) बार्शी तालुक्यातील कनिष्ठ महाविद्यालयातील मुलींची प्रवेश संख्या वाढविण्याचा महाविद्यालयाने प्रयत्न करावा.
- ८) मुलींच्या शिक्षणासाठी आवश्यक तेवढे लक्ष पुरविण्यासाठी पालक व समाज यांच्यात जागृती घडवून आणण्यासाठी प्रयत्न करावेत.
- ९) विद्यार्थिनींच्या शिक्षणाची स्थिती सुधारण्यासाठी समाज प्रबोधन घडवून आणावे.
- ग) महाविद्यालयीन भौतिक सुविधाविषयक शिफारशी
- १) प्रत्येक कनिष्ठ महाविद्यालयांची इमातर स्लॅबची असावी.
- २) गजबजापासून कनिष्ठ महाविद्यालयाची इमारत दूर असावी.
- ३) प्रत्येक महाविद्यालयात अभ्यासिकेची सोय आसावी.
- ४) प्रत्येक महाविद्यालयाचे स्वतःचे मुलींचे वसतिगृह असावे.
- ५) प्रत्येक महाविद्यालयाचे स्वतःचे मुलींचे स्वच्छतागृह असावे.
- घ) मुलींच्या शिक्षणाविषयी शिफारशी
- १) मुलींच्या शिक्षणाविषयीचा समाजाचा दृष्टीकोन १०० टक्के सकारात्मक करण्यासाठी समाज प्रबोधन घडवून आणण्याची जबाबदारी शासनाने उचलावी.
- २) आर्थिक परिस्थिती कमकुवत असल्याने शिक्षण घेऊ शकत नसणाऱ्या विद्यार्थिनींनसाठी शासनाने खास सोय व आर्थिक सुविधा द्याव्यात.
- ३) मुलींच्या शैक्षणिक जबाबदारी बरोबरच त्यांच्या सुरक्षिततेसाठी स्वंरक्षण करता येण्यासाठी प्रत्येक महाविद्यालयामार्फत कराटेचे सक्तीचे शिक्षण मोफत असावे.
- च) विद्यार्थिनींच्या शैक्षणिक व सामाजिक समस्यांविषयी शिफारशी

- १) स्त्री शिक्षकांची संख्या वाढवावी.
- २) विद्यार्थिनीच्या स्वावलंबनासाठी शिक्षण सर्व स्तरावर मोफत करावे.
- ३) मुलींना पदवीपर्यंतचे सर्व स्तरावरील शिक्षण सक्तीचे व मोफत करावे.
- ४) विद्यार्थिनीच्या संरक्षणाची जबाबदारी शासनाने उचलून जे विद्यार्थी विद्यार्थिनींना त्रास देतात त्यांच्यावर कडक कारवाई करण्यात यावी.
- ५) संगणक प्रशिक्षण वाजवी दरात व सक्तीचे करावे.
- ६) समाजातील जाचक रुढी, परंपरा बंधने शिथिल करावीत.

५.५ पुढील संशोधनासाठी विषय

मुलींचे शिक्षण किंवा स्त्री शिक्षणाची व्याप्ती फार मोठी आहे. ही व्याप्ती कमी करून संशोधिकेने प्रस्तुत संशोधन केल आहे. परंतु संशोधनात केवळ कनिष्ठ महाविद्यालयातील विद्यार्थिनींच्या समस्या चिकित्सक अभ्यास केला आहे. विविध स्तरावरील स्त्रीयांचा अभ्यास होणे आवश्यक आहे. प्रस्तुत संशोधन करीत असताना संशोधिकेस स्त्री शिक्षणातील इतर क्षेत्रातील समस्यांचा अभ्यास करणे शक्य झाले नाही. स्त्री शिक्षणातील विविध क्षेत्रातील समस्या प्रकाशात आणणे जरूरीचे आहे. प्रस्तुत संशोधन करीत असताना संशोधिकेस स्त्री शिक्षणातील समस्यांचे असे काही विषय आढळले त्यावर प्रकाश टाकता येईल ते विषय पुढील प्रमाणे दिलेले आहेत.

५.५.१ प्राथमिक शाळेतील मुलींच्या गळतीचा अभ्यास.

५.५.२ माध्यमिक शाळेतील मुलींच्या शिक्षणातील समस्यांचा चिकीत्सक अभ्यास.

५.५.३ वरील महाविद्यालयातील मुलींच्या शिक्षणातील समस्यांचा चिकीत्सक अभ्यास.

- ५.५.४ स्वतंत्र महिला विद्यापीठ निर्मिती संबंधी पाहणी करणे.
- ५.५.५ पदव्युत्तर पदवी घेतलेल्या मुलींच्या व्यावसायिक जीवनातील समस्यांचा अभ्यास.
- ५.५.६ नौकरी करणाऱ्या महिलांच्या जीवनातील सामाजिक व कौटुंबिक स्तरावरल समस्यांचा चिकीत्सक अभ्यास.
- ५.५.७ अध्यापक विद्यालयामध्ये शिकणाऱ्या विद्यार्थिनींच्या समस्यांचा चिकीत्सक अभ्यास.
- ५.५.८ डि.एड. पदविका अभ्यासक्रम पास झालेल्या विद्यार्थिनींच्या नौकरीविषयक समस्यांचा चिकीत्सक अभ्यास.